

включаючи рзгіёны паўночна-ўсходняй і паўночна-заходняй Русі. Аднак вялікая дыстанцыя паміж спарадычнымі назвамі тэрыторыі і самасвядомасцю народа, які пражывае на ёй. Адным з першых, хто называў сябе беларусам, быў Саламон Рысінскі, аўтар некалькіх кніг, вядомы беларускі выдавец і пісьменнік. У іматрыкулярных актах Альдорскага ўніверсітэта ад 2 снежня 1586 г. С. Рысінскі запісаны як «Solomo Patherus levcorussus» – Саламон Патэрус беларус. Беларуссю Рысінскі зваў сваю Радзіму ў лісце да нямецкага навукоўца К. Рытэргэуіса [3, с. 8].

Новы эндаэтнонім атрымаў шырокае распаўсюджанне ва ўсіх пластах беларускага этнаса ў другой палове XIX – пачатку XX ст. пад уплывам розных грамадска-палітычных фактараў. Гэтаму, безумоўна, спрыяла развіццё нацыянальна-дэмакратычнага руху і ўзнікненне ў першай чвэрці XX ст. сучасных форм дзяржаўнасці.

Гістарычная змена эндаэтнонімаў, развіццё этнічнай самасвядомасці характэрна для шматлікіх еўрапейскіх краін перыяду сярэднявечча і новага часу. Напрыклад, этнічная самасвядомасць у яго развітых агульнанацыянальных формах склалася крыху раней ў Францыі. Спецыфіка Беларусі ў тым, што на фарміраванне этнічнай самасвядомасці асабліва моцна паўплывалі ўнутрыпалітычныя і этнарэлігійныя фактары, а таксама асабліваасці дзяржаўнага ладу, сацыяльна-эканамічнае развіццё ВКЛ і яго поліэтнічны характар.

Падзелы Рэчы Паспалітай і ўключэнне Беларусі ў склад Расійскай імперыі паклалі канец існаванню Вялікага княства Літоўскага. XVIII і XIX стст. сталі для нашых продкаў перыядам барацьбы за захаванне самабытнасці, мовы і культуры.

У пачатку XX ст., ва ўмовах буржуазна-дэмакратычных працэсаў у Расійскай імперыі пачаўся значны ўздым самасвядомасці беларусаў, пра што сведчыць з'яўленне беларускай газеты «Наш ніва», дзейнасць выдатных паэтаў – Янкі Купалы, Якуба Коласа. Лютаўская і Кастрычніцкая рэвалюцыі 1917 г., утварэнне БНР, утварэнне і развіццё БССР (пры ўсіх ускладняючых фактарах) зрабілі сапраўдны пераварот у самасвядомасці беларусаў. Аднак масавыя рэпрэсіі і фактычнае знікненне беларускай інтэлігенцыі ў гады сталінізму прывялі да цяжкіх наступстваў.

У сучасных умовах неабходнасць вывучэння праблем самасвядомасці беларусаў абумоўлена ваецца цэлым шэрагам фактараў сучаснага перыяду, звязаных з працэсамі развіцця новай дзяржаўнай сістэмы, фарміраваннем дзейных грамадскіх інстытутаў, выхаваннем новых палітычных грамадзян, якія ведаюць сваю гісторыю і адказныя за яе развіццё.

Літаратура

1. Бромлей, Ю. В. Черкы теории этноса / Ю. В. Бромлей. – М.: Наука, 1983. – 418 с.
2. Ермаловіч, М. І. Старажытная Беларусь: Полацкі і новагародскі перыяды / М. І. Ермаловіч. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1990. – 256 с.
3. Порецкий, Я. Соломон Рысинский / Я. Порецкий. – Минск: изд-во БГУ, 1989. – 158 с.
4. Чаквін, І. У. Беларусь // Этнаграфія Беларусі: Энцыкл. – Мінск: БелСЭ, 1989.

МАПЧНЫЯ ПРЫЁМЫ І ЗАБАБОНЫ Ў БЕЛАРУСКАЙ КУЛЬТУРНАЙ ТРАДЫЦЫІ ВЫХАВАННЯ ДЗЯЦЦІ

С. У. Андрыеўская, УА ПДУ (Навагрудскі)

Беларуская традыцыйная культура – шматгранная з'ява. Народныя педагогічны і выхавальныя традыцыі займаюць у ёй значнае месца. Цікавай і самабытнай іх часткай з'яўляюцца забавы і магічныя прыёмы, звязаныя з дзецьмі.

Шмат прыкмет звязана з кармленнем. Паводле народнага пераканання, доньчыкам (урун) кармленне магло паўплываць на колькасць мацярынскага малака, а таксама на сам дзіця. У сувязі з гэтым маці павінна была «мысленна перабраць сродкі пакарання, пакуль корміць малятка ванна, а потым даць яму тры шлёпкі». Пашыраным з'яўляецца павер'е, згодна якому дзіця, з'явіўшыся адвойчы адымалі ад грудзей, абавязкова будзе мець келскае вока, будзе прыгожым, сувава і моцна толькі маладому «статку і пастві», але нават і чалавеку [1, с. 182]. «Вот гаворыць, вот гаворыць рабабенка, прышла пара атнімаць... а ёсць такія, што пажалець, дыць пасварыць. Вот такіх рабаборучы, дужа ўрочныя». Паводле народных уяўленняў, маленькіх дзяцей, жонкі і пакаранніцы вельмі падвержаныя «сурокам», у сувязі з чым існаваў цэлы комплекс магических заклікаў, накіраваных як на прафілактычныя мэты, так і пераадоленне наступстваў сурокаў. Матэрыялы ад урокаў лічыліся абціранне падалом [2, с. 104]. Гэтыя прыёмы ў нашай культуры вельмі шырока ўжывацца ў нашы дні: «Малышам сваім я прістывала малячкім рабаборучы адзежу». Падчас купання дзіцяці пад ванначку з той жа мэтай падкладвалі нажом [3, с. 182]. На нож сядала маці падчас кармлення: «Пад ж... нож пажомць. Сядзіць і гоманіць рабаборучы і спецыяльныя замовы ад сурокаў (зглазу) [3, с. 88–92]. Такія замовы выдатна прадэманстраваны або бабуля: «загаварывалі... спецыяльна ні хадазілі там ні да ней бабы, нінак сямі дзяткаў старая там... Ну, ў асноўным гэта ж сваякроўка, таму што ж сурокі рабаборучы сурокі і сурокі варывалі».

Распаўсюджана павер'е аб тат званых «крактунах», калі дзіцячыя вачыніцы не могуць адкрыць таго, што ў яго «на спіне вырастаюць валасы і ён іх маша, круціць» [3, с. 181].

меркванню, таке магло здарыцца, калі маці падчас цяжарнасці штурхала нагой ката, свінню, сабаку. Папулярным сродкам пазбаўлення ад крактуноў з'яўляўся попел: «Трыма пальцамі попелу з пачы. Вот як пакупаш гэтая рабёнка, а тады бярэш накрыж, так як хрысцісся, так і бярэш гэты ўжо попел трыма пальцамі, і па пільках, па плячах гэтаму дзяцёнку. І вот я сама... тады... прададжу. І праўда, поўсць нейкая!». Таксама ад «крактуноў» пазбаўляліся, качаючы па спіне хлебны шарык, які потым знішчалі: «Нада гарачы хлеб браць, пагрэць хлеб у печі, пакачаць там па валосіках, вот так вот разараць хлеб і паглядзець: там валосік такія ёсць. Так хлеб пакачаеш па рабёнку – ён ня будзе крытаць... і сабаку нада аддаць, каб сабака з'еў» [2, с. 153]. Існавала таксама вялікая колькасць сродкаў пазбаўлення ад «упуду». У прыватнасці, калі дзіця спужаецца сабакі, «сабаку таму ўліш у міску вады, укінеш хлеба. І вот чэраз тры парогі сабака той хлеб... Цяпер жа сабака ня есць, а тады ж ён цюп! цюп! цюп! чэраз тры парогі, да. Вось, гэта ўжо дасі папіць, памыць». Таксама, «як спужаюць рабёнка... чэраз хамут што каня запрагаюць, тры разы прасадзіць»; перацягваюць праз «пярэчкі стала» [2, с. 75–76]. Ад упуду і сурокаў дзяцей абкурвалі зёлкамі – «упуднікам» («пудавіком»), піоньняй, а таксама сабачай шэрстю [2, с. 13, с. 19, с. 87], палілі або пырскалі вадой, пралітай праз клямку ці прабой [2, с. 43, с. 75]. Ад «упуду» таксама шырока выкарыстоўваліся замовы [2, с. 93–98].

Пэўнымі магчымымі дзеяннямі было абстаўленне з'яўленне ў дзіцяці першых зубоў: «Калі ў дзіцяці стануць бачныя першыя прыкметы паўлення зубоў, то трэба даць яму грызці воўчы зуб: яны хутка прарэжуча і будуць моцныя, як воўчыя» [4, с. 27]. Традыцыя рэкамендавала увогуле «не дзіўвацца, а наадварот... не заўважаць першых дзіцячых «зубароў», таму што іх можна «згладзіць» зусім нявінна» [4, с. 27]. Зафіксаваны таксама і пэўныя рытуалізаваныя дзеянні, звязаныя з выпадзеннем першага малочнага зуба. Гэты зуб трэба было кінуць на печ ці пад печ, прамаўляючы пры гэтым: «Мышка-шуршышка! На табе зуб кысцяны, а ты дай зілезны!» [4, с. 32]. Гэтак кажучы і ў наш час.

Цэлы шэраг вераванняў і магчымых прыёмаў быў звязаны з першымі крокамі дзіцяці. У прыватнасці, на тэрыторыі Падзвіння распаўсюджаным было перакананне, што, калі дзіця пачынае хадзіць, неабходна «перарэзаць пугі», якім звязаны яго ножкі [4, с. 29]. Калі ж дзіця доўга не хадзіла, то з дапамогай разнастайных магчымых дзеянняў імкнуліся стымуляваць пачатак хаджэння. Напрыклад, абсявалі каноплямі, пасадзіўшы на ніве, вадзілі па прынесеным з перасохлага ручая камячыках, каталі перад ім курынае яйка [5, с. 29].

Паводле народнага мерквання, да году дзіця стрыгчы было нельга, каб «галава не балела» [5, с. 93]. Лічылася таксама, што пастрыжанае да году дзіця «будзе жыць у вялікай беднасці, у яго будзе кароткая памяць». Першае падстрыганне валасоў, якое мела назву «пастрыжыня» і здзяйснялася бацькамі, маці, або бабай-павітухай.

Пэўныя народныя вераванні былі звязаны і з пачаткам маўлення. У прыватнасці, «пакуль дзіця не кажа ніводнага слова, яму нельга дваць не толькі рыбы, але і «юшкі», бо дзіця будзе доўга «нема, як рыбіна» [1, с. 166]. Па тым, якое слова дзіця пачне казаць раней («тата» ці «мама») меркавалі, якога полу дзіця народзіцца ў сям'і наступным. У 6–8 год дзяцей упяршыню апраналі адзенне адпаведна полу. Гэта таксама абстаўлялася некаторымі рытуальнымі дзеяннямі. Абранне адбывалася на «старызне»: хлопчыку падцілалі бацькоўскія штаны, а дзяўчынцы – кашулю маці. Пры гэтым лічылася, што, чым больш упартасці праявяць дзеці ў час першага апранання, тым больш працяглым будзе іх жыццё [4, с. 47].

Акрамя вялікай колькасці прыкмет і павер'яў, што тычыліся нараджэння і росту дзіцяці, існавалі і такія, якія былі звязаны з паводзінамі, заняткамі дзяцей і дазвалялі меркаваць аб нейкіх будучых падзеях у гаспадарцы, сям'і ці вясковай грамадзе. Паводле заўвагі М.Я. Нікіфароўскага, гэтыя прыкметы і павер'і грунтуюцца на перакананні, што «дзец» – «Божы анёлы» – з'яўляюцца вяснімаі Божай волі адносна дарослых, якія за свае грахі не заслугоўваюць негаспадарна адкрыцця» [4, с. 30]. Таму, напрыклад, калі вясной дзец «робюць ямки і палюць тут цяпло», летам трэба было чакаць пажараў; калі робяць з гліны «хлябцы, лыпуны, варуць травы», то лета будзе ўрадлівым; калі вечарам доўга гуляюць на двары, то на наступны дзень сапсуецца надвор'е [4, с. 30–31]. Гульні дзяцей у «пакаванне», а таксама «у шлюб і кінягіню» прадказвалі смерць і хваробы ў вёсцы і «галоўным чынам у сям'ях гуляючых» [4, с. 31].

Разам з тым, некаторыя дзеянні дзяцей маглі мець шкодную наступствы, у сувязі з чым дарослыя стараліся іх папярэдыць. Напрыклад, з пачаткам сяўбы сачылі, каб дзеці не перабягалі дарогу сабітам, інакш жыта «не пойдзе вышэй дзіцячага росту», не пакідалі на дарозе вянка з кветкаў, бо калі ў вінюк наступіць жывёла, «то яна стане кулгаць» [4, с. 33].

Дзецям прыпісвалі магчымыя ўласцівасці, напрыклад, іх дзеянні маглі ўплываць на надвор'е: «калі дзіця аблівае вадой дзяцей ці калодзежа можа вылікаць дождж». Вось як успайнае жылванне дажджа адна з рэспандэнтак з Чашніцкага раёна: «Ва ўрэмя засухі дзец дарогу аралі, чыраліліся у плуг і аралі спецыяльна. Гэта я добра помню. І мак у калодзеж сыпалі, каб дождж шышоў. І к вечаару, помню, дождж і праўда збіраўся...». Гульні дзяцей маглі быць прарочымі: «калі дзіця робяць з гразі і гліны «хлябцы», «лыпуны» (праснакі) або варуць травы, то наступнае лета будзе ўрадлівае». Лічылася, што першы і апошні ў сям'і з дзяцей можа вылучыць ад «суроцев» для таго ён павінен церці хворага соллю і сказаць: «Соль табе ў вочы, галаўню ў зубы, палена ў калена, ала ён не балела» [6, с. 285].

Народныя ўяўленні аб нетрывалым стане дзяцей у «гэтым» свеце, іх меншай абароненасцю перад хваробамі ў параўнанні з дарослымі падмацоўваліся высокай дзіцячай смяротнасцю, характэрнай для традыцыйнага грамадства. Таму ў некаторых населеных пунктах на тэрыторыі Падзвіння імкнуліся шляхам ахвяры богу вымаліць жыццё і здароўе для сваіх дзяцей. Вось, напрыклад, як выглядала «абыздэнная» ахвяра на Лепельшчыне: «Што перад гэтай Троцай робюць бабы. Вот намётку, такую намётку цераз усю цэркву, нада выткаць яе за адзін дзень. І збіраюцца ўсе бабы, і што ў каго ёсць. У мяне вот гэты клубочак, такая краска, а ў другой гэты. Аснова. Усе складуць гэта і называецца губка. Значі, сколькі цэркваў. Саснуюць, уцягваюць у бёрда і ткуць. Усе бабы збіраюцца. Гэта каб дзеці былі здаровыя. Гэта ахвяра завецца» [2, с. 165].

Такім чынам, побытовыя прыкметы і павер'і адлюстроўвалі архаічныя ўяўленні беларусаў аб магчымасці ўплываць праз правільныя магічныя дзеянні на будучыню дзіцяці, аб пераходнасці, нетрываласці стану дзіцяці «на гэтым свеце». Адначасова забабоны і магічныя прыёмы былі неад'емнай часткай беларускай культурнай традыцыі выхавання дзяцей.

Літаратура

1. Сержлутоўскі, А.К. Прымы і забабоны беларусаў-палешукоў / А.К. Сержлутоўскі. – Мінск : Універсітэцкае, 1998. – 301 с.
2. Палаці этнаграфічны зборнік. Вып.1. Народная медыцына беларусаў Падзвіння. У 2 ч. Ч. 2 / склад. У.А. Лобач, У.С. Філіпенка. – Наваполацк: ПДУ, 2006. – 332 с.
3. Палаці этнаграфічны зборнік. Вып.1. Народная медыцына беларусаў Падзвіння. У 2 ч. Ч. 1 / склад. У.А. Лобач, У.С. Філіпенка. – Наваполацк: ПДУ, 2006. – 148 с.
4. Никифоровский, Н.Я. Простонародные приметы и поверья, суеверные обряды и обычаи, легендарные сказания о лицах и местах / Н.Я. Никифоровский; предисл. и коммент. А.М. Подлипского. – Х. – Витебск: Губ. типо-лит., 1897. – 336 с.
5. Традыцыйная мастацкая культура Беларусі. У 6 т. т. 2. Віцебскае Падзвінне. / Т. Б. Варфаламеева, А. М. Боганева, М. А. Козенка і інш.; складальнік Т. Б. Варфаламеева. – Мн., Бел. навука, 2004. – 910 с.
6. Романов, Е.Р. Белорусский сборник / Е.Р. Романов. – Вып. 8: Быт белорусы. – Вильно: Б. М., 1912. – 600 с.

ЗВАЛЮЦЫЯ ВЕРБАЛЬНАГА КАМПАНЕНТА Ў ЗНАХАРСКОЙ ПРАКТЫЦЫ БЕЛАРУСКАГА ПАЛЕССЯ Ў XX – ПАЧАТКУ XXI СТ.

У.А. Ганчар, ГДУ імя Ф. Скарыны (Гомель)

У апошнія два дзесяцігоддзі ў беларускай этналагічнай навуцы павялічылася колькасць публікацый, якія прысвечаны знахарству. У большасці з іх разглядаецца знахарская практыка, найперш такі яе кампанент, як замовы. Пры гэтым звалюцыя замоўнай традыцыі (а таксама іншых складаючых вербальнага кампанента) і яе рэгіянальныя варыянты разгледжаны ў навуковых працах у значна меншай ступені.

Мэта работы – даследаваць звалюцыю вербальнага кампанента ў знахарскай практыцы Беларускага Палесся ў XX – пачатку XXI ст. Крыніцамі для напісання работы паслужылі матэрыялы плявых этнаграфічных даследаванняў, якія праводзіліся аўтарам ў 2004–2013 гг. на тэрыторыі Беларускага Палесся, а таксама публікацыі фальклорна-этнаграфічных матэрыялаў другой паловы XIX – пачатку XXI ст.

Знахарская практыка абодвух асноўных тыпаў носыбітаў знахарскіх здольнасцей у Беларускім Палессі («шпатуноў» і «знахароў») ўключала тры асноўныя кампаненты: вербальны (моўны), акцыянальны (дзейсны) і прадметны (рэчаўны). Вербальны кампанент у першай трэці XX ст. быў прадстаўлены замовамі. Замовы з'яўляліся найбольш важным сродкам знахарскай дзейнасці. Ч. Пяткевіч адзначае аб беларусах Рэчыцкага павета наступнае: «... як толькі вядомыя кожнаму замовы не дапамагаюць, звяртаюцца да знахара, каб пашэптаў, палюкчы з яго вуснаў гэтыя самыя шпэты набываюць аздараўляльную моц» [1, с. 492–493]. Замовы лічылі галоўнай складаючай знахарскіх ведаў, таму знахары звычайна «шпатулі» замовы, г.зн. вымаўлялі, цыха [2, с. 430; 3, с. 241], часта на адным дыханні [4, с. 263]. У.А. Сіцынскі паведамляе аб беларусах Мінскай губерні: «Словы нашпэптвання звычайна захоўваюцца ў вялікім сакрэце, бо думаюць, што пэўная асоба можа сапраўды лянчыць нашпэптваннем да той пары, пакуль не паведаміць сваёму іх іншаму – у гэтым выпадку цудадзейная сіла нашпэптванняў пераходзіць апошняму» [5, с. 51–52].

Лічылі, што «знахары» звяртаюцца ў замовах па дапамогу да нячыстай сілы. Так, А.К. Сержлутоўскі запісаў наступную замову для завявання «завітка», якую ён запісаў ад вядомага «знахара» Івана Порцы са Слуцкага Павета: «Усе ліхіе прыступеці й на (імя) худобу пашцеце ваўкоў – ваўкалакоў, мездведзяў, рыся, расамаху, каб яго гаўядо дамоў не цягло, прыбытку не мало, спору не знало. Усе ліхіе прыступеці й на яго худобу пашцеце ўселякую хваробу, каб яго пушыло, корчыло, круціло, як скручана гэтая завітка» [6, с. 3]. «Шпатуны» ў замовах звярталіся да Бога і хрысціянскіх святых. Ч. Пяткевіч запісаў замову для лячэння змяінага ўкусу: «У полі стаіць кіёк – шлюбо Хрыстоў, да таго кія прылятае змяя – я тую змяю на сабе бяру. Прыбываеце да мяне: Рабушкі, Чарнушкі,